

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Ясь О. В. Понятійний апарат історичної науки і українська історіографія: сучасний стан та перспективи розробки // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Харків, 15 -17 листопада 1995 р.) – Харків: Авеста, 1995. – С. 92 – 97.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

О.В.Ясь
(Київ)

Понятійний апарат історичної науки і українська історіографія: сучасний стан та перспективи розробки

Своєрідним показником розвитку будь-якої науки є ступінь розробки її понятійного та категоріального апарату. Саме він значною мірою відображає сучасний стан науки, основні напрями розвитку, взаємодію та взаємовплив окремих галузей, запозичення й адаптацію термінології з понятійного апарату інших дисциплін до емпіричного матеріалу нової предметної області (1). До методологічно-пізнавальних функцій понятійно-категоріального апарату належать такі: 1) фіксація значного обсягу опрацьованого, дослідженого матеріалу у відносно завершеній й логічній формі, що створює передумови для його поширення та використання широким загалом вчених, зокрема для введення у повноцінний науковий обіг; 2) здійснення генетичного зв'язку, спадкоємності між дослідниками різних генерацій та передача у відносно стислій формі системи знань наступному поколінню вчених; 3) відображення результатів міждисциплінарної взаємодії та взаємозбагачення, як на внутрішньому рівні - напрямів, шкіл, концепцій, окремих галузей у межах певної науки, так і на зовнішньому - міжнауковому, що дозволяє виявити загальні тенденції щодо спрямованості процесу наукового пізнання та пізнавальної діяльності, міжнаукові зв'язки, запозичення методологічного інструментарію; 4) структурно-організуюча роль в процесі наукової концептуалізації, коли поняття і категорії виступають як базові елементи теорії та концепцій; 5) визначення ступеня розвитку наукової галузі, розробки

певної дослідницької проблематики. Зрозуміло, що функції понятійного апарату далеко не вичерпуються наведеними, а їх докладний розгляд з перспективи конкретної наукової галузі потребує спеціальних студій. Принагідно відзначимо, що в Україні узагальнюючі, систематичні дослідження з означеного кола проблем й досі відсутні серед праць з методології та історії історичної науки.

Впродовж тривалого часу українська радянська історіографія мала єдину універсальну догматизовану теорію історичного процесу - сумнозвісну формаційну «п'ятичленку». Розробка понять, термінології були штучно обмежені та детерміновані, оскільки всі концепції істориків-попередників та сучасників тлумачились у відповідності до провідних ідеологічних постулатів, що змушувало дослідників додержуватись загальноновизнаних теоретичних положень, використовувати традиційний понятійний апарат і методологічні підходи, а зрештою - робило зайвою й небезпечною для дослідників процедуру формалізації більшості понять. Умови дослідницької праці в наукових осередках української еміграції та діаспори: відірваність від національних архівів (обмеженість джерельної бази), ідеологічна конфронтація з радянською та російською еміграційною історичною наукою, велика частка популяризаторської роботи у загальній діяльності, труднощі в організації українських наукових установ також не сприяли плідній розробці зазначеного кола проблем. Такий стан речей, був обумовлений різними чинниками, як об'єктивними передумовами дослідницької праці в історичній науці (фрагментарність, неповнота джерельної бази, неможливість експериментально-практичної взаємодії з предметом дослідження, труднощі верифікації і формалізації емпіричного матеріалу, належність історика до об'єкту вивчення - суспільства, вплив історичної свідомості соціуму на дослідницьку працю), так і особливостями розвитку української історіографії (відсутність національної державності, сплетіння суспільних та наукових проблем, численні ідеологічні метаморфози, політична конфронтація). Тому понятійний апарат, термінологія української історичної науки виявилися значною мірою застарілими на сучасному етапі наукового розвитку, що не дає їм можливості адекватно здійснювати свої пізнавальні функції. Не дивно, що після падіння ідеологічних

стереотипів, яке дало змогу відносно вільно працювати з найрізноманітнішими теоретичними побудовами дослідників, маємо елементарну термінологічну плутанину та значні прогалини у розробці понятійного апарату.

Певною ілюстрацією стосовно рівня розробки понятійного апарату в українській історіографії може бути цікавий «науковий феномен» - наявність щонайменше кількох десятків «історичних концепцій» (якщо слідувати за відповідною літературою) при відсутності узагальненого визначення, або хоча б широко визнаного у наукових колах, названого поняття взагалі. І це тоді, коли важко навіть перерахувати праці, в яких дослідники згадують або посилаються, а то й розглядають ту чи іншу історичну концепцію. В той же час, формалізація даного поняття необхідна хоча б для адекватного порівняння однієї концепції вченого з іншими, наприклад, з поглядами його наукових опонентів чи послідовників. Окремо слід відзначити скептично-негативне, а часом й упереджене ставлення багатьох вчених до розробки понятійного апарату та запровадження нових понять і категорій в науковий обіг, використання термінології інших суспільних наук. Реальне підґрунтя цього скептицизму вбачаємо в специфіці та особливостях розвитку національної історичної науки, коли протягом десятиріч накладалося ідеологічне «вето» на розробку величезної джерельної бази. Це й висунуло в останні роки видання неприступних раніше документів та літератури до числа пріоритетних завдань для істориків принаймні кількох наступних генерацій. До того ж, падіння «китайського муру», який відгороджував суспільні науки в колишньому СРСР, призвело, на жаль, не тільки до позитивного ознайомлення із здобутками та досягненнями світової думки, а й до кон'юнктурного запозичення наукоподібної, іноді - навіть псевдонаукової, неопрацьованої для українського історичного процесу термінології. То ж аргументи «скептиків», видаються цілком обґрунтованими й слушними, особливо коли взяти до уваги й прогалини у фаховій підготовці істориків за радянської доби.

Поряд з цим, доцільно звернути увагу на кілька аспектів сучасного суспільного і наукового розвитку, в якому виразно позначилися модерні тенденції, що мають велике значення для історичної науки в найближчій

напевне буде «згальмовано» в часі, однак його необхідність та неминучість очевидна. Нарешті, третій аспект, який, на нашу думку, заслуговує на увагу, полягає в необхідності розробки понятійного апарату та наукової термінології з перспективи історичних студій на українському матеріалі. Досвід 90-х років засвідчив, що висунення і обґрунтування наукових концепцій з національної історії, потребує не тільки пояснення, витлумачення низки подій, явищ та процесів, заповнення «білих плям» і «білих полей» вірогідними фактографічними відомостями, а й їх формалізації в процесі концептуалізації, тобто розробки певної термінології та понятійного апарату. Тому ідея протиставлення джерельної бази, джерелознавчих праць понятійному апарату й термінології видається безплідною, оскільки вони складають нерозривну єдність в історичному дослідженні, виконаному на рівні сучасних наукових вимог. Зрештою, слід підкреслити, що й сама «ідея документалізму», «історичного позитивізму», на якій наголошують останнім часом, ще за доби Леопольда фон Ранке увійшла до неодмінних «аксіом» історичного дослідження і не потребує додаткової позитивної аргументації на свою користь.

Особливого значення вивчення та розробка понятійного апарату набувають в історіографічному дослідженні. Саме в історіографії, де предметом дослідження є сам процес наукового розвитку, еволюції історичної думки, зокрема, життя та творча діяльність істориків, їх суспільне середовище, вплив окремих вчених, наукових шкіл, напрямів, концепцій та теорій, й виникає потреба у виділенні сукупності поглядів дослідника на історичний процес. Тому структура предметної області звичайного історіографічного дослідження вимагає розгляду внеску дослідника у генетичному зв'язку із досягненнями школи, напряму чи етапу історичного пізнання та наукового розвитку, а, отже, потребує більшої, ніж в «традиційних» історичних працях, формалізації емпіричного матеріалу. Це й зумовлює необхідність розробки понятійного апарату, вивчення наукової термінології в українській історіографії з перспективи відтворення, реконструкції загальної картини наукового розвитку, «інтелектуальної історії» науки (історії ідей), соціокультурних передумов в світовому контексті, без яких вона буде приречена на «вічний комплекс провінційності».

Завершуючи ці невеличкі нотатки зазначимо, що вони ні в якому разі не претендують на повноту чи вичерпність висвітлення порушених проблем, їх мета - привернути увагу до занедбаної й водночас надзвичайно важливої ділянки національної історичної науки та висловити деякі конструктивні підходи для обговорення та опрацювання останніх в наступних студіях.

1. «Предметна область» - сукупність об'єктів, які виділені з історичної реальності («зріз історичної реальності») і складають певну цілісність у межах проблематики конкретного історичного дослідження. Термін застосовується для конкретизації відмінності загального предмету науки або наукової галузі від предмету конкретного дослідження. **2.** Крупницький Б. Історичні основи європеїзму України // Літературно-науковий вісник. - 1948. - Кн. 1 (на чужині). - С. 120-121.

